

УДК 364:316.334.3 (347)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2023.40.05>

Сушицька Н. В.

ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ» В КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Стаття присвячена аналізу наукових розвідок провідних вчених щодо сутності поняття «соціально-альний захист». Важливість теми полягає в створенні алгоритму реального забезпечення прав і свобод особи в Україні через бажання України стати повноправним членом Євросоюзу. Враховуючи актуальність правового регулювання соціального захисту на сучасному етапі, його фактична не сформованість, неоднозначність трактувань науковцями понятійно-категорійного апарату, стає необхідним подальше вдосконалення сутності даної дефініції. Стаття має на меті, аналізуючи наукові дослідження вчених періоду незалежності України, узагальнити та оцінити інтерпретації сутності поняття, розкрити його зміст через призму забезпечення і дотримання прав людини в Україні. Це зумовлено недостатнім рівнем розробки теоретичних підходів до визначення сутності соціального захисту населення, його компонентів. В статті означено витoki формування поняття «соціально-альний захист» та його історичний зв'язок з «соціально-альним забезпеченням».

За результатами аналізу було визначено декілька позицій тлумачення поняття, а саме: соціально-правові гарантії та їх законодавче закріплення та система засобів і заходів. Деякі дослідники пішли шляхом об'єднання кількох відправних термінів: система пріоритетів і механізмів; система заходів й установ; гарантії, засоби й заходи; система соціальних відносин, охоронних заходів і правових гарантій; гарантії та інститути тощо. Доведено що розмаїття певних визначень пов'язано з різними підходами науковців до місця соціального захисту в системі суспільних відносинах, ролі соціального захисту в розбудові соціальної держави.

Встановлено сутність поняття соціального захисту та його трансформація за часів незалежності України, запропоновано власне визначення та рекомендації для повноти сутності поняття.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна політика, держава, система соціального захисту, національне законодавство, соціальні гарантії.

Постановка проблеми. Проголосивши себе суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [5] Україна стала на шлях розбудови суспільства на демократичних засадах.

Відтак, поняття соціального захисту, механізм його забезпечення, гарантування та дотримання висуває на порядок денний питання наукового дослідження, теоретико-методологічних розробок та обґрунтування цієї дефініції. Дана константа пов'язана з багатьма чинниками, несе ґрунтовне змістовне навантаження і, на нашу думку, є одним із індикаторів рівня розвитку правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення сутності даної дефініції досліджували вчені Болотіна Н., Борецька Н., Гнибіденко І., Єрмоловська О., Кравченко М., Лаврухин В., Лагутін В., Лібанова Е., Лукашикевич В., Москаленко В., Палій О., Приходько С., Рошканюк В., Сирота І., Сіденко С., Халецька А., Хом'як Н., Шклярський Ю. та інші.

Метою статті є аналіз, узагальнення та оцінка сучасних інтерпретацій сутності поняття, розкрити його зміст через призму забезпечення і дотримання прав людини в Україні.

Виклад основного матеріалу. В сучасних трансформаційних умовах соціально-економічного життя для України належне забезпечення соціального захисту людини набуває неабиякого значення. Курс на Європейський Союз, євроінтеграційні процеси вимагають створення алгоритму реального забезпечення прав і свобод особи в Україні.

Саме тому вважаємо нагальною потребою сьогодення проведення теоретико-методологічних розвідок сутності поняття «соціальний захист».

На всіх етапах історичного розвитку суспільства проблема захисту з боку держави різних прошарків населення набувало неабиякого значення. Від початку виникнення людського цивілізації точилася боротьба за основні природні права людини, пошук шляхів і механізмів

захисту від об'єктивних і суб'єктивних погроз різного походження. Відтак, соціальний захист був інтерпретаційним індикатором суспільного розвитку будь-якої держави.

Існує думка, що виникнення терміну «соціальний захист» пов'язане із прийняттям закону США «Про соціальний захист» у 1935 році. Його творець, президент США Франклін Рузвельт, назвав новий законодавчий акт «наріжним каменем у системі, яка будується зараз, але у жодному разі не завершується». [7].

Незважаючи на те, що термін «соціальний захист» став застосовуватися в більшості країн світу та Міжнародною організацією праці ще в середині ХХ століття, в Україні довгий час в якості основної категорії в соціальній сфері було закріплене «соціальне забезпечення». Лише на початку 90-х років у правовому полі українського законодавства стали використовувати термін «соціальний захист» [11].

Соціально-економічні перетворення, які відбуваються в Україні, вимагають нового методологічного розуміння дефініцій соціального спрямування. В сучасній юридичній літературі ми бачимо різні трактування даного поняття. За наявності чималої кількості напрацьованих вітчизняних та зарубіжних учених з проблематики соціального захисту населення існує потреба в подальшому дослідженні цієї сфери правової системи. Це зумовлено недостатнім рівнем розробки теоретичних підходів до визначення сутності соціального захисту населення, його компонентів. Тому обґрунтування теоретичного забезпечення соціального захисту, узагальнення теоретичних проблем державного управління системою соціального захисту є вкрай актуальним, що й зумовило вибір теми дослідження. При всьому розумінні поняття «соціальний захист» ми повинні актуалізувати дану конструкцію.

Вчений В.Лаврухін встановлює, що пропонувані вченими визначення відрізняються і змістом, і широтою. Одні дослідники намагаються показати, кого він захищає, другі – хто захищає, треті – як захищає, четверті – за яких обставин захищає, п'яті – з якою метою захищає і т.ін. При цьому дуже небагато намагаються відповісти на питання «Від чого захищає?», хоч сама логіка аналізованого терміну вимагає відповіді в першу чергу саме на це питання [6].

Векторність поняття «соціальний захист» можна пояснити етимологією слова «соціальний», який несе об'ємне змістовне навантаження. Академічний тлумачний словник дає таке визначення «породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу», «пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві, суспільний». Таке тлумачення пояснює багатоманітність трактувань і в деякій мірі породжує суб'єктивізм у визначеннях [1].

На нашу думку, це і пояснює різноманітність тлумачення поняття «соціальний захист» у науковій літературі. Трактування соціального захисту, що існують, відрізняються за змістом та широтою. Проведений аналіз напрацьованих доводить актуальність та необхідність більш детального дослідження теоретичних основ сутності даної дефініції, а також систематизації наукових поглядів що дає підстави виокремити та згрупувати змістовні судження за змістом проблеми [7].

Деякі науковці наголошують на дієвих позиціях захисту, а саме, дії, заходи, тобто на комплексах організаційно – правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та добробуту громадян. Деякі наголошують на об'єктах, для кого спрямований захист: діяльність держави, спрямована на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Інші описують соціальний захист через встановлення соціальних, економічних, правових та інших гарантій, які безпосередньо надаються державою, що забезпечують дотримання соціальних прав громадян.

Деякі дослідники пішли шляхом об'єднання кількох відправних термінів: система пріоритетів і механізмів; система заходів й установ; гарантії, засоби й заходи; система соціальних відносин, охоронних заходів і правових гарантій; гарантії та інститути тощо [7]. Частина науковців визначає досліджуване поняття через призму функцій держави, яка виражається у вжитті цілого комплексу заходів спрямованих на зменшення чи усунення негативного впливу на особу [40]. Окремі автори визначають поняття «соціальний захист» виходячи з теорії правовідносин між суб'єктами права, досягнення соціально прийнятного рівня життя, створення умов для самореалізації й утвердження в житті [13]. Найчастіше в наукових публікаціях, у нормативній

літературі соціальний захист ототожнюється з матеріальною допомогою, милосердям переважно у відношенні якнайменше соціально захищених і вразливих верств населення.

Враховуючи таку багатоманітність оцінок даної конструкції досить складно акумулювати змістовне навантаження проаналізованих праць в зміст поняття «соціальний захист». Однак, наведені угруповання дозволяють зробити деякі узагальнення та виділити спільні риси. Зокрема, майже усі науковці даючи визначення соціального захисту виходять з того, що це є, в першу чергу, діяльність (функція) держави та суспільства, акцентуючи при цьому увагу на «комплексності» та «системності» такої діяльності. Зазначена діяльність реалізується шляхом проведення правових, економічних та організаційних заходів. Метою соціального захисту є досягнення соціально прийняттого рівня життя особи та усунення негативних наслідків пов'язаних із соціальним ризиком [6].

Взагалі, феномен цього поняття можна охарактеризувати декількома чинниками. По-перше, це досить пізня поява даної конструкції в науковій літературі, по-друге, досить розмита визначеність місця в системі суспільних відносин, по-третє, до цього часу відсутність законодавчого закріплення змісту поняття.

При всій множинності визначень поняття «соціальний захист» майже усі науковці погоджуються з тим, що воно може розглядатися як у широкому так і у вузькому розумінні. У першому випадку соціальний захист – це система правових, економічних, фінансових, організаційних заходів у державі, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості; виявлення і нейтралізацію негативних факторів, які впливають на особу; створення умов для самовизначення в житті. У другому випадку цей термін становить сукупність законодавчо закріплених економічних і правових гарантій, встановлених державою, які забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і убезпечують населення від негативних наслідків соціальних ризиків [2].

Всі автори, незважаючи на очевидні відмінності в підходах до визначення категорії «соціальний захист», єдині в тому, що необхідно при її організації орієнтуватися на перелік критеріїв, що стосуються всіх груп населення без будь-яких обмежень [12].

Для більш широкого розуміння поняття «соціальний захист» пропонуємо розглянути довідково – енциклопедичні джерела. В *The Encyclopedia Americana* зазначається, що соціальний захист, у загальному розумінні цього поняття, означає безпеку й свободу від страху, спрямовані на суспільство як на групи взаємопов'язаних та залежних одне від одного людей [14]. Економічна складова соціального захисту підкреслена у *World Book Encyclopedia*: соціальний захист — це урядова програма, яка допомагає працівникам, пенсіонерам та їхнім сім'ям досягти рівня економічного забезпечення [15].

При дослідженні сутності феномену «соціальний захист» заслуговує на увагу і підхід, розроблений Комісією соціального розвитку ООН. Соціальний захист розуміється як комплекс стратегій і програм державних і приватних секторів, які здійснюються суспільством у зв'язку з різними непередбачуваними обставинами з метою компенсації відсутності чи суттєвого обмеження прибутків від трудової діяльності, надання допомоги сім'ям з дітьми, а також забезпечення людей медичним обслуговуванням та житлом [9]. Міжнародна організація праці (далі – МОП), Конвенція МОП № 102 (1952 р.) визначає поняття соціального захисту як загальну базову соціальну підтримку всім громадянам, незалежно від внесків або тривалості їх трудового стажу [9].

Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) визначає, що соціальний захист – це сукупність установ і заходів соціального страхування і соціальної допомоги, спрямованих на забезпечення безпеки повсякденного життя населення [8].

В Енциклопедії державного управління наводиться наступне визначення: соціальний захист – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [4].

Велика юридична енциклопедія тлумачить соціальний захист як систему економічних, правових, організаційних та інших заходів держави по забезпеченню соціальних прав і гарантій громадян [3].

Чинним українським законодавством поняття «соціальний захист» визначається, як правило, по відношенню до певної групи осіб (військові, інваліди і т.д.) або по відношенню до певних життєвих ситуацій. Загального (універсального) визначення цього поняття, яке б можна застосувати до всіх випадків вітчизняним законодавством не визначено [10].

Проблема змістовного навантаження дефініції пов'язана і з сучасним політичним курсом України. Реалізація намагань України стати повноправним членом Європейського Союзу потребує значних змін у сфері соціального захисту населення [11].

На наш погляд, соціальний захист це перш за все економічна категорія, тому що базується на забезпеченні природних прав людини через запровадження економічних важелів. В історії становлення людської цивілізації, будь-якої соціально-економічної формації ми аналізуємо економічну складову як базис (підґрунтя) соціальної надбудови. Суспільні відносини завжди розглядалися через призму економічного розвитку країни [11]. Тому, на наш погляд, висувати алгоритм соціального захисту без економічного забезпечення з боку держави було б неправомірним.

Для авторського визначення поняття «соціальний захист» використовуємо статті Конституції України, міжнародного законодавства, довідниково – енциклопедичні джерела, значний масив доробок науковців.

Отже, соціальний захист – це комплексна система соціально-економічних відносин, що ґрунтується на діяльності держави та суспільства, реалізується шляхом впровадження правових, економічних та організаційних заходів для забезпечення гарантій і прав людини і спрямована на досягнення належного рівня життя всього населення України та формування й розвитку повноцінної особистості.

Соціальний захист як економічна, правова і соціальна категорія стала цікава саме через ті негаразди, упущення, помилки, які зазнала наша економіка в перехідний період. Саме через невизначеність даної дефініції законодавець в своїй правотворчій діяльності приймає необґрунтовані, далекі від соціальних європейських стандартів нормативно – правові акти, які на забезпечуються практикою європейської держави.

Сьогодні актуальність питання обумовлена тим, що Україна взяла курс на отримання членства в Європейському Союзі. Однією із умов вступу в ЄС є демократизація суспільства, законодавче закріплення соціальних європейських стандартів в галузі захисту прав людини. Для досягнення цієї мети законодавцю необхідно конструктивне законодавче впровадження норм які б повідали європейським соціальним цінностям. Новелізація соціального законодавства має забезпечуватись науковим обґрунтуванням, аналізом чинників соціально – економічного розвитку країни, використанням досвіду соціального розвитку провідних європейських держав.

Висновки. Узагальнюючи проведений аналіз, можна визначити, що на сучасному етапі постає необхідність формування дієвих механізмів соціального захисту населення.

Перш за все необхідно на законодавчому рівні визначити сутність поняття «соціальний захист», що сприятиме якісному унормуванню основних положень, тлумачень актів соціального законодавства. Аналіз національної та зарубіжної джерельної бази доводить некомпетентність сучасного сприйняття даного поняття а, відтак, і деяку необґрунтованість, неефективність та нерациональність механізму забезпечення права на соціальний захист.

По друге, потребує зміна норми статті 46 частини 1 Конституції України де має бути зазначено, що кожен громадянин має право на соціальний захист як загальну базову соціально-правову підтримку в конкретних економічних умовах. Соціальний захист має бути спрямований на захист прав всього населення України, а не тільки вразливих верств.

По третє, велика кількість нормативно – правових актів щодо соціального забезпечення, соціального страхування, пенсійного забезпечення залишається не систематизованою, що негативно впливає на реалізацію права людини на соціальний захист.

Отже, концепція соціального захисту населення потребує подальшого наукового адекватного тлумачення з метою її законодавчого закріплення і впровадження в соціальну політику держави.

Використана література:

1. Академічний тлумачний словник. URL: <http://irbisnbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0007554>
2. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення та розвиток в Україні. Київ : Знання, 2005. 381 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : Юридична думка, 2007. 943 с.
4. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
6. Лаврухін В.В. Соціальний захист населення: понятійно-категорійний аналіз. *Державне управління: теорія і практика*. 2014. № 1. С. 61–70
7. Лопушняк Г.С. Соціальний захист населення: теоретична концептуалізація та особливості державного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2(33). С. 10–17.
8. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. 2003. Том 21. С. 41–44.
9. Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція МОП № 102 (1952 р.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_011
10. Рошканюк В.М. Визначення поняття «соціальний захист» в теорії права соціального забезпечення. *Форум права*. 2012. № 3. С. 626–630.
11. Руженський М.М. Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України : монографія. Київ : ІПК ДСЗУ, 2013. 318с.
12. Соціальний захист населення України : монографія / авт.кол.: І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. Київ : НАДУ, 2009. 184 с.
13. Стівба Ю.І. Теоретична концептуалізація поняття соціального захисту населення. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 2. С. 146.
14. The Encyclopedia Americana. Complete in thirty volumes. New York, 1973. Vol. 25. P. 102.
15. The World Book Encyclopedia: Complete in 22 vol. Vol. 18. Chicago; London; Sydney; Toronto, 1994. P. 98.

References:

1. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk (2008). [Academic Explanatory Dictionary]. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0007554> [in Ukrainian].
2. Bolotina, N. B. (2005). Pravo sotsialnoho zakhystu: stanovlennia i rozvytok v Ukraini. [Social Protection Law: Formation and Development in Ukraine]. Kyiv : Znannia. 381 s. [in Ukrainian].
3. Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.). (2007). Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [A Large Encyclopedic Legal Dictionary]. Yuridychna Dumka. 943 s. [in Ukrainian].
4. Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of Public Administration] (2011), u 8 t., NADU, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996. [Constitution of Ukraine]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> [in Ukrainian].
6. Lavrukhin, V.V. (2014). Sotsialnyi zakhyst naseleennia: poniatiino-katehoriinyi analiz. [Social Protection of the Population: Conceptual-Categorical Analysis]. Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka, no. 1, S. 61–70 [in Ukrainian].
7. Lopushniak H.S. (2011). Sotsialnyi zakhyst naseleennia: teoretychna kontseptualizatsiia ta osoblyvosti derzhavnoho upravlinnia. [Social Protection of the Population: Theoretical Conceptualization and Features of Public Administration]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, issue 2. S. 10–17 [in Ukrainian].
8. Moskalenko V. (2003). Sutnist sotsialnoho zakhystu ta yoho mistse v politytsi sotsialnoi derzhavy [The Essence of Social Protection and its Place in the Policy of the Welfare State]. Naukovi zapysky, no 21, S. 41–44.
9. Konventsiiia MOP №102 Pro minimalni normy sotsialnoho zabezpechennia vid 28 chervnia 1952 roku (1952) [ILO Convention No. 102 on Minimum Social Security Standards of 28 June 1952]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_011 [in Ukrainian].
10. Roshkaniuk V.M. (2012). Vyznachennia poniattia “sotsialnyi zakhyst” v teorii prava sotsialnoho zabezpechennia. [Definition of the Concept of “Social Protection” in the Theory of Social Security Law]. Forum prava, no. 3. S. 626–630 [in Ukrainian].

11. Ruzhenskyi, M. M. (2013), *Sotsialnyi zakhyst naseleattia v umovakh formuvannia rynkovoï modeli ekonomiky Ukrainy* [Social Protection of the Population in the Conditions of Formation of Market Model of Economy of Ukraine], IPK DSZU, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
12. *Sotsialnyi zakhyst naseleattia Ukrainy* [Social Protection of the Population of Ukraine] (2009): monohrafiia avt. kol.: I. F. Hnybidenko, M. V. Kravchenko, O. F. Novikova ta in.; za red. V. M. Vakulenko, M. K. Orlatoho. K.: NADU. 184 s. [in Ukrainian].
13. Stovba Yu.I. (2016). *Teoretychna kontseptualizatsiia poniattia sotsialnoho zakhystu naseleattia*. [Theoretical Conceptualization of the Notion of Social Protection of the Population]. *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova*. T. 21. Vyp. 2. 146 p. [in Ukrainian].
14. *The Encyclopedia Americana*. Complete in thirty volumes. New-York, 1973. Vol. 25. 102 p.
15. *The World Book Encyclopedia: Complete in 22 vol.* Vol. 18. Chicago; London; Sydney; Toronto, 1994. 98 p.

Sukhytska N. The concept of “social protection” in the context of scientific research analysis: main characteristics

The article is devoted to the analysis of scientific investigations of leading scientists regarding the essence of the concept of “social protection”. Considering the relevance of the legal regulation of social protection at the current stage, its actual lack of formation, the ambiguity of interpretations by scientists of the conceptual-categorical apparatus, it becomes necessary to further improve the essence of this definition. The article aims, by analyzing the scientific research of scientists during the period of independence of Ukraine, to summarize and evaluate the interpretations of the essence of the concept, to reveal its meaning through the prism of ensuring and observing human rights in Ukraine.

Scientific research is based on a systematic analysis of scientific literature: full-text articles, monographs, dissertations, collections of scientific works, normative legal acts of current Ukrainian legislation, documents of the international community, reference and encyclopedic literature.

According to the results of the analysis, several positions of the interpretation of the concept were determined, namely: social and legal guarantees and their legal consolidation and a system of means and measures. Some researchers have followed the path of combining several starting terms: a system of priorities and mechanisms; system of activities and institutions; guarantees, means and measures; a system of social relations, protective measures and legal guarantees; guarantees and institutions, etc. It is proved that the diversity of certain definitions is connected with different approaches of scientists to the place of social protection in the system of social relations, the role of social protection in the development of the welfare state.

The essence of the concept of social protection and its transformation during the time of Ukraine’s independence was established, its own definition and recommendations were proposed for the completeness of the essence of the concept.

Key words: *social protection, social policy, state, social protection system, national legislation, social guarantees.*